

VGEC-ÜGYEK – EGY ELFELEDETT ŐSAPA

B. SZABÓ JÁNOS* – SUDÁR BALÁZS**

Absztrakt: Az első magyar nagyfejedelem, Álmos körül az elmúlt évtizedekben ismét megpezsdült a kutatás, de az első magyar nagyfejedelem hús-vér atyjáról, Vgecről szinte szó sem esett, általában nem szokás valódi történeti szereplőnek tekinteni. Nevének és szerepének vallatóra fogásával azonban talán többet is megtudhatunk róla. Érdekes, hogy hasonlóan ritka nevet viselt egy kortársa is a sztyepperégió másik végén.

Kulcsszavak: magyar, fejedelem, ősapa, Vgec, Turul-monda, Üge ujjur kagán

BEVEZETÉS

Az első magyar nagyfejedelem, Álmos körül az elmúlt évtizedekben ismét megpezsdült a kutatás: nemcsak első nagyfejedelem mivoltáért újított pört Szabados György,¹ de a csodás születését elbeszélő Turul-monda szereplői is újra a kutatók érdeklődésének homlokterébe kerültek. Szentmártoni Szabó Géza merész új ötlete továbbgondolásra sarkallt nyelvészt, mondakutatót és történészt egyaránt.² Közös – mondhatni feltűnő – vonása ezeknek az írásoknak, hogy egyikük szerzője sem tér ki részletesebben Álmos hús-vér atyjára,³ Vgecre,⁴ aki „*Szkitia legnemesebb vezére*” volt, s „*Mágóg királytól származott*”.⁵ E hall-

gatás akár hagyományosnak is nevezhető: hiába keresünk Ügyek/Vgec címszót lexikonjainkban – *nota bene* még a *Korai magyar történeti lexikonban* sincs ilyen –, de a korábbi szakmunkák sem sok szót vesztegetnek rá.⁶ Vgecről általában is elmondható, hogy a Turul-monda kutatásának „mostohagyermeké”, amióta Pais Dezső 1926-os könyvében megfogalmazta azon ötletét, hogy a nevet a szent jelentésű, törökből átvett magyar *ügy/egy* szóból kellene eredeztetni.⁷ A magyar kutatás számára az illetéknéppen létrejött „Mitikus Szent Ős” képzelet tulajdonképpen vizsgálhatatlanná tette egy esetleges történeti Vgec személyét.

* Budapesti Történeti Múzeum, H-1014 Budapest, Szent György tér 2. janos.bszaabo@gmail.com

** MTA BTK Történettudományi Intézet, Magyar Őstörténeti Témacsoport, H-1014 Budapest, Országház u. 30. sudarbalazs@gmail.com

¹ SZABADOS 2010.

² SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002; vö. SZŐCS 2010. A kérdés újabb irodalma: BALOGH 1993; FEHÉRTÓI 1993; DEMÉNY 1996; SZABADOS 2007; SZABADOS 2010a; SZABADOS 2012.

³ Tanulmányunkban Anonymus leszármazási rendjét vettük alapul, ahol Vgec Álmos apja, s nem a később készült krónikakompozíció bővebb, Attilától Álmosig vezető névsorát, mivel ez a szöveg – ha tartalmazza is az egyes középkorászok által feltételezett ősgeszta egyes részeit – összességében biztosan jóval későbbi lehet, mint Anonymus szövege, s bizonyosan számos utólagos szerkesztésen esett át. Ld. erről összefoglalóan GYÖRFFY 1993, 45; vö. SZABADOS 2003, 14–17, 21–23.

⁴ Az ősapa neve a krónikákban Vgec, Ugeg, Ugek alakban fordul elő, az Ügyek olvasat Pais Dezső leleménye. Magunk nem kívánunk állást foglalni az egykori hangalak kérdésében, ezért a továbbiakban az Vgec formát használjuk. Megjegyzendő, hogy egyéb alakváltozatok is léteznek: Kézainál Vger formában szerepel, Laskai Osvát a 15. század végén pedig Ugyel alakban jegyezte le a nevet (vö. SRH I. 165; KERTÉSZ 2005, 373).

⁵ VESZPRÉMY 2004, 12.

⁶ Jellemző, hogy az Vgec név lehetséges hátteréről a Czuczor–Fogarasi szótáron kívül másutt nem nagyon találtunk említést a korai nyelvészeti irodalomban. Itt a mongol ügek (rőzse, nyaláb, csomó) szóval hozták összefüggésbe, ld. CZUCZOR–FOGARASI 1874, 568. http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/6kotet_3.pdf (2016.03.29.)

⁷ Pais Dezső szerint Ügyek neve az *ügy, üd, így, id* 'szent' szó (vö. egy kő, egy fa, egy-ház, idvezül stb.) -k vagy -g kicsinyítő képzős származékának látszik (MAGYAR ANONYMUS 1926, 146).

Pais elgondolása az Árpádok „mitikus őseről” nem nélkülözte az előzményeket a hazai tudományosságban. Ám míg a Nagy Géza által a „finnugor mitológiából” kölcsönzött előkép/párhuzam, a finn Ukko főisten alakja a rendszer azonosságai híján – Salmus/Almus napisten és Emese istennő ötletével együtt – szinte teljesen kikopott a szakirodalomból, Ipolyi Arnold azon elgondolása, hogy az Vgec nevet – az Előd név magyarázatahoz hasonlóan – egy anonim ős megnevezéseként, a magyar ük/ükapa szóból eredeztesse, Pais révén áttételesen mégiscsak tovább hagyományozódott a történeti irodalomba.⁸

Györffy György volt az, aki már egy 1948-ban publikált tanulmányában megpróbált kitörni ebből az értelmezési körből, s megkísérelt bevonni az Vgec körüli vizsgálódások körébe egy régi török méltóságnevet, az üge/ögét, de ötletét a későbbiekben nem fejlesztették tovább – jöllehet maga Pais sem vetette el egyértelműen azt.⁹ Így azután a kutatás Vgec ügyében nagyjából a Benkő Loránd által nemrégiben megfogalmazott állásponton áll ma is: „*P. mester az apához illő jelentésű nevet korábbi forrásból meríthette, de közvetlenül Álmos apjává tétele saját ötletének látszik.*” Hacsak nem tévedett Anonymus, netán más – élő – hagyomány zavarta össze. Benkő szerint szótörténeti, hangtörténeti és alaktani okokból teljesen valószínűtlen a névnek a török öge, üge ’bölcs’ szóból való magya-

rázata.¹⁰ Elutasító véleménye megfogalmazásakor a turkológiai egyik legnagyobb 20. századi magyar szaktekintélyére, Németh Gyulára hivatkozott, ám a megadott helyen – *A magyarság kialakulása* című munka második, 1991-es kiadásának 275. lapján – meglepő módon nem találjuk meg az „ellenérveket”.¹¹ Elgondolkodtató azonban, hogy a török ’jó’ szó magyar megfelelői rendre e-vel, esetleg abból fejlődött i hanggal kezdődnek;¹² az ü magyar fejlődés eredményének tűnik, és viszonylag későn adatolható (*idnep* > ünnep, *idv* > üdv). Ezek fényében kérdés, hogy a korai lejegyzésű Vgec tartozhat-e ebbe a szócsaládba.

Annál is meglepőbb a magyar tudomány tartós „elkanyarodása” egy történeti Vgec vizsgálatának lehetőségétől, mivel azokban a Róheim Géza óta jól ismert mondákban, amelyek a Turul-monda legközelebbi párhuzamainak tűnnek, s amelyek Kürosz és Oszmán csodás előjelekkel övezett születését beszélik el, az apák, nagyapák nagyon is valóságos, hús-vér figuraként jelennek meg.¹³ Kürosz méd nagyapja, Asztügaész/Istuviga¹⁴ és az oguz-török Oszmán apja, Ertoğrul – akár konkrétan beazonosítható valós történeti alakok is lehetnek. Mindezek után feltehetjük a kérdést: az eddig meg nem nevezett tényleges kizáró okok híján nem lehet-e Vgec esetében is egy valós történeti személyt feltételezni a háttérben?

⁸ NAGY 1884; vö. „*A magyar mitológia régi állapotának és szerkezetének megismeréséhez a többi finnugor nép mitológiája és istenrendszere kellene, hogy mintául szolgáljon. Sajnos azonban a magyar anyag erre nem ad lehetőséget, mert teljesen eltér a többi finnugor, de még a nyelvileg legközelebbinek tartott obi-ugor anyagtól is.*” (HOPPÁL 1988, 534); IPOLYI 1854, 161.

⁹ GYÖRFFY 1948, 40–41; GYÖRFFY 1959, 82–83. Kritikája: „*Hogy a név nem csak az így-ügy szóból fejthető meg elfogadom. Azt is lényegesnek vélem, hogy a Györffytől idézett szóval függ össze a mi krónikáinkbéli személynév; azonban azt hozzá teszem, hogy nem úgy, ahogy Györffy gondolja, hanem ekként: a turfáni feliratokból kimutatható egy ög 'loben: dicsér, becsül' ige, s ennek a török származéka az öge, és ugyancsak belőle való török névszói képződmény lehet a mai Ügek stb. nevünk török *Ögek-Ügek előzménye...*” (PAIS 1975, 303). A felvetés ellen ld. NÉMETH 1930 (1991), 275. Györffy felvetésének továbbgondolására eddig egyedül Baják Gábor cikkében találtunk utalást, aki feltételezte, hogy az üge mint méltóság, ’tanácsadó’, létezhetett Levedi törzsszövetségében is, és Álmos apja töltötte volna be ezt a posztot (BAJÁK 1989, 5).

¹⁰ BENKŐ 2009, 23; BENKŐ 1998, 29.

¹¹ „*Ez a Pais-féle magyarázat valószínűbbnek látszik, mint egy újabb névmagyarázati kísérlet, mely Györffy György nevéhez fűződik. Györffy az Ügyek nevet az öge 'bölcs' szóval egyezteti. Az öge és az ögel méltóságnévként különösen az ujjur emlékeinkben él, a kazár nyelvben nincs nyoma (közszóként 'bölcs' jelentéssel alighanem megvolt itt is). Ügyek nevünket változatlanul a magyar szókinszből vett magyar becézőképzővel ellátott névnek tartom.*” (NÉMETH 1930 [1991], 175).

¹² RÓNA-TAS–BERTA 2011, 307–310.

¹³ RÓHEIM 1917. Demény István Pál szerint: „*Az Emese álma mondával kapcsolatban láttuk, hogy két fontos része van: a csodás fogantatás meg az álomban látott folyó. Az előbbihez igen sok párhuzam van, de az álomban látott folyóhoz lényegében csak egyetlenegy: a Kürosz-monda. Ez utóbbi az egyetlen az ismert változatok közül..., amely fát is említ, vizet is. A fa viszont összekapcsolja Er-Togrulnak (vagy Oszmánnak) meg Basziliosz császár anyjának, továbbá Vergilius anyjának az álmával*” (DEMÉNY 1996). A fa motívum azonban Álmossal kapcsolatban is felbukkant Laskai Osvát késő középkori szövegében (KERTÉSZ 2004, 375–384).

¹⁴ Asztügaész/Istuviga: <http://www.iranicaonline.org/articles/astyages-the-last-median-king> (2016.03.29.)

ŐSAPÁK

Vajon miért emlegették egyáltalán Vgecet még jó 300 évvel később is, ha nem tudtak róla szinte semmi érdemlegeset? Az, hogy a 12–13. század fordulóján még emlékeztek rá, mindenképpen arra utal, hogy a család történetében fontos helyet foglalt el. A tágan értelmezett sztyeppi kultúrkörben viszonylag jól megfogható, hogy a dinasztiaik mi-féle ősoktól származtatták magukat, illetve hogy meddig vezették vissza a genealógiájukat. Lényegében három típus létezik: 1) a távoli, „szellemi” ős, aki a család életében valamilyen fontos és meghatározó lépést tett meg, de az igazi hatalom majd csak nemzedékekkel később fejlődött ki; 2) a birodalomalapító, aki egy hatalmas államot hozott létre, amelyet utódai örököltek; 3) a családfelelősségi pontján álló személy, aki után a dinasztia tagjainak meg kellett határozniuk, hogy melyik ághoz is tartoznak.¹⁵

Vgec egyértelműen az első csoportba tartozónak tekinthető. Lássunk néhány példát erre az őstípusra! A törököknél ilyen például Ertogrul, aki az új hazába, Anatóliába vezeti törzsét, az oguzok közé tartozó kajikat. Fia, Oszmán függetlenítette magát a szeldzsuk uralkodóháztól, de országa akkor még „zsebkendőnyi” volt. Mégis tettere épült fel a későbbi birodalom, mely a nevét is róla kapta. Annak ellenére, hogy az oszmánok állama lassan érte el a birodalmi státust, emlékeztek az alapító atyákra, így Ertogrulra is.¹⁶

Az Irán trónját megszerző – egyébként török eredetű – szafavidák „ősapja”, Sejh Szafi dervisvezető volt, a politikai hatalom csak halála után másfélszáz évvel került utódai kezébe. Azt a szellemi tekintélyt azonban, mely ennek lehetőségéhez vezetett, ő alapozta meg.

A Számánida Birodalom névadója, Számán balhi – perzsa származású, zoroasztriánus – főem-

ber volt, akit ellenségei elűztek. A horaszáni arab helytartóhoz menekült, aki visszasegítette hatalmába, cserébe Számán az iszlám hitre tért, s fiaival hű támasza lett a kiépülő arab hatalomnak. Négy fia azután négy jelentős város – Szamar-kand, Fergána, Taskent, Herát – helytartója lett, az önálló birodalmat pedig unokája, Iszmail bin Ahmed hozta létre.¹⁷

Ugyanilyen logika alapján neveztek el számos másféle közösséget, pl. dervisrendet is a keleti világban. Mevláná Dzseláleddín Rúmít a mevlevi dervisrend alapítójának tekintik, jóllehet ő valójában nem hozott létre tényleges szervezetet: azt majd csak tanítványai és fia, Baháuddín Veled fogják megtenni.¹⁸ Hadzsi Bektas Veli a 13. század közepe táján érkezett Anatóliába Közép-Ázsiából, életrajza tulajdonképpen ismeretlen, csupán legendáriuma maradt fenn. Neve majd csak a 15. század második felétől fog jelölni egy vallási közösséget, a bektasi névvel illetett dervisrendet pedig csak a rend második alapítója, Bálim Szultán fogja létrehozni a 16. század legelején.¹⁹

A fenti esetekben többnyire lehet tudni, hogy a „szellemi ős” mi-féle tettet is hajtott végre, mi volt az a pont, amely miatt a család éppen őt – és nem apját vagy éppen fiát – tekintette markáns kezdetnek. Ertogrul új lakóhelyre vezette népét, oda, ahol majd birodalmuk is létrejött. Fia, Oszmán, a függetlenség kiharcolója, így ő is sarokpontnak számít. Számán vallást váltott, és a muszlim helytartók embere lett. Sejh Szafi és a többi dervisvezető egyedülálló spirituális tekintéllyel bírt. A fent vázolt logikai sorba Vgec is jól beleillik: olyan ős, akinek majd a fia, Álmos megalapít egy uralkodói dinasztiát, unokája pedig új országot foglal magának. De vajon tudunk-e arról, hogy mi az a tett, amiért emlékeztek rá?

MIT ÁRUL EL ANONYMUS VGECRŐL?

Anonymus meglepően sokszor említi Vgec nevét, aki elsősorban azért fontos számára, mert igen ősi

és előkelő nemzetségből, „Szkítia” első királyának, Mágógnak a dinasztiájából származik. Külö-

¹⁵ SUDÁR 2016.

¹⁶ ÖZTÜRK 2011.

¹⁷ VÁMBÉRY 2010, 93–94.

¹⁸ GÖLPINARLI 1983, 29–64.

¹⁹ BIRGE 1965, 22–78.

nös azonban, hogy Árpáddal ellentétben egyszer sem nevezi őt a szerző Attila leszármazottjának.²⁰ E némileg ambivalens hozzáállás már Kulcsár Péternek is feltűnt,²¹ s bár Álmos és Attila lehetséges kapcsolatát több ízben is tárgyalta a kutatás, ez a furcsaság nem nagyon került górcső alá. Az ellentmondás feloldására a következő lehetőségek kínálkoznak:

1) Az Attilától való leszármaztatás csupán utólagos betoldás a történetbe. Erre utalhat, hogy bár Attila neve több tucatszor szerepel a szövegben, említésére szinte kizárólag Árpád területi igényének alátámasztásakor kerül sor, igaz, három alkalommal már Álmosnál is így történik!²²
2) Anonymus tudta szerint Vgec és Attila ugyan egyazon ősi, előkelő uralkodócsaládnak a tagjai voltak, de ennek ellenére nem álltak egyenes ági rokoni kapcsolatban. Vgec ősei között nem volt ott Attila. Mivel azonban Anonymus Vgec unokája, Árpád esetében már gyakran utal a közvetlen leszármazásra, s ilyen utalás néhányszor már Álmos esetében is előfordul, akár gondolhatnánk arra is, hogy Álmos – majd Árpád – esetében a közvetlen leszármazás tudata nem apai, hanem anyai ágon került be a dinasztikus hagyományba, így Vgec utódai az anyjuk (vagy nagyanyjuk?) révén kerültek volna rokonságba Attila leszármazottaival. A sztyeppi kultúrákban ugyanis az anyai ági leszármazás – bár nem volt olyan előkelő, mint az apai ági – szintén ismert és bevált legitimációs eszköz volt.²³

Egyik esetben sincs jelentősége annak, hogy a mitikus turulmadár „feltűnése” vajon megszakítja-e Vgec esetében Attila tényleges vérvonalát. A későbbi „hun-magyarrá” bővített krónikás hagyomány azonban már valóban nem hagyott kétséget afelől, hogy szövegének szerzői és szerkesztői

a „turul” szerepének átértelmezésével (elhallgatásával?) és az Attilától Árpádig vezető családfa „tisztázásával” (megkonstruálásával?) legjobb tudásuk szerint mindent elkövettek a látszólagos ellentmondások feloldására.²⁴

Vgec enigmatikus házastársa esetében érdeemes talán kiemelni azt is, hogy a házasságra „*Dentumogerben*” került sor: a nehezen értelmezhető történet megörökítője szerint tulajdonképpen egy ottani vezér leányát vette feleségül a jeles férfiú. Bár „*Dentumoger*” jelentéstartalmának értelmezése igen sok kérdést vet fel, abban azért alapvetően egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy a szó ebben az esetben egy terület (vagy egy törzsszövetség/törzs/nemzetség) jelölésére szolgál.²⁵

Ennek – a történet helyszíne („Szkítia”) és szereplője (Vgec) esetében sem addig, sem azután nem szereplő – fogalomnak a megemlítésére azonban aligha lett volna épp itt szükség, ha magából a történetből az következett volna, hogy Vgec a saját földjén, a szűkebben értelmezett saját népe körében házasodott meg.²⁶

Végezetül Anonymus elég jó támpontokat ad Vgec életkorának meghatározáshoz is. Hiszen Györffy György és Kristó Gyula nagy alaposággal végzett Árpád-házi generációvizsgálatának az lett az eredménye, hogy Álmos esetében az Anonymus által megadott 819. évi születési adat hihető.²⁷ Így a sort visszafejtve az ő apja esetében a 700-as évek végével, utolsó harmadával számolhatunk.

Érdekes, hogy az Vgec név a későbbiekben Magyarországon nem nagyon volt használatban. Pais Dezső ugyan még a 14. századból adatolt Vgech nevet ide vonta, Benkő Loránd azonban már azal sem számolt: „*ilyen személynévnek a magyar*

²⁰ Benkő ugyan megemlíti egy ilyen esetet, de azt a magyar fordítások készítői másként, Álmosra vonatkoztatva értelmezték (BENKŐ 1998, 29; vö. VESZPRÉMY 2004, 15).

²¹ KULCSÁR 1987, 525.

²² Ld. HORVÁTH 1963, 455; VESZPRÉMY 2013, 38–40.

²³ Pl. a Timuridák „dzsingiszida” kapcsolata (IVANICS 1993, 171).

²⁴ HORVÁTH 1931, 38–39; GYÖRFFY 1948, 40–41; KRISTÓ 2002, 15; vö. DÜMMERTH 1986, 34–98; SZABADOS 2012.

²⁵ RÓNA-TAS 1996, 267; JUHÁSZ 1991. A pontosabb helyszín – vagy néprész – megnevezésének kiderítésére tett további kísérleteket ld. FEHÉRTÓI 1993, 326; BALOGH 1993, 30–31; valamint Veszprémy László új fordítása: „*Önedbelia fejedelmének*” (VESZPRÉMY 2004, 12). Györffy György észrevette, hogy a Budai-krónikacsalád (és az oda tartozó Pozsonyi krónika) szerint Magorban, a Képes Krónika családja szerint pedig a tágabb földrajzi fogalomként értelmezhető Szkítiában nemzették Álmost. Vö. GYÖRFFY 1993, 44–45.

²⁶ A különbségtétel jelentőségére már Boba Imre is felhívta a figyelmet (BOBA 1983, 35).

²⁷ KRISTÓ 1980, 39–41.

régiségben nincs megfelelő párja”.²⁸ Az esetleg mégis ide kapcsolható, azonos etimonú, rokon nevek lehetőségéről Tóth Valéria értekezett.²⁹

Összefoglalva a fentieket: Anonymus Vgec kapcsán a házasságát és annak helyét említi meg.

Ráadásul az esemény a genealógia révén körülbelül a történeti időben is elhelyezhető. Mindez esetleg arra mutathat, hogy Vgec meghatározó tette egy jól sikerült házasság létrehozása, dinasztíája és Dentümoger összekapcsolása volt.

A LEHETSÉGES TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Mint láttuk, Györffy György már felvetette, hogy a névnek kapcsolata lehet a török üge/öge méltóságnévvel.³⁰ Ennek kicsinyítő képzős alakja lehetne az Vgec, úgy, ahogy a *baj*–Vajk vagy a *jabgu*–Gyevicsa esetében is feltételezésre került.³¹ Bár a nyelvészet mindeddig kurtán-furcsán elvetette az ötletet, magunk nem nagyon látjuk, hogy miért is ne jöhetne szóba lehetőségként e szó.

Az öge/üge méltóságnév elsősorban az uju-roktól ismert, gyakran összetételként: *el ögeszi* 'az ország ögéje' formában. Az iszlám felvétele után a vezír terminus váltotta fel – tehát egy igen magas rangú tisztségviselőről van szó. Ezt erősíti meg Mahmúd Kasgári 11. századi szótára, amely szerint rangban a *tegin*ekkel – lényegében a hercegekkel – állt egy szinten. A szudzsi ujuur felirat és a kocsói feliratos cövekek szerint az üge cím többékevésbé a *bujruk*kal volt azonos értékű, s a kocsói ujuur királyság kormányzóit titulálták így. Az üge egyébként a *tarkan* és a *tutuk* címek társaságában is előfordul. Bármilyen volt is a pontos jelentés-tartalma, egészen biztos, hogy a legfőbb vezetők egyikét jelölték vele, általánosságban pedig bölcs ember, tanácsadó értelemben használták. Előfordulásai a 8–11. század között gyakoriak, de még Ibn Mühenná 14. századi szótárában is megtaláljuk. Jellemzően (kelet-)turkesztáni forrásokban maradt ránk, és nem ismert például a türk szöve-

gekből vagy az oguz anyagból sem. A szó hangalakját Gerard Clauson etimológiai okokból öge alakban rekonstruálta, ennek ellenére a kutatás továbbra is számol az üge formával is.³²

Györffy nem említette – talán nem tudta –, hogy az utolsó ujuur fejedelmet éppen Ügének nevezték.³³ Ő feltehetően a 795-ben hatalomra kerülő új kagáni dinasztia alapítójának, az *ediz/üdz* nemzetségből származó egykori főminiszternek, Kutlugnak a leszármazottjaként, Ch'ung-te (821–824) és Kaszar (824–832) ujuur kagánok testvére, valamint Hu kagán (832–839) nagybátyja volt.³⁴

Ezek szerint a méltóságnév már személynévként is adathozható az ujuuroknál.³⁵ Ráadásul az illető éppen akkoriban élhetett, mint Álmos apja, Vgec: a 9. század első felében volt aktív, s 846-ban halt meg az Altaj hegységben.³⁶

De lehet-e köze az ujuur Ügének a magyar történelemhez? A magyarok elindulását az Urál térségéből a kutatás már számos időponthoz kötötte, s felmerült a 9. század közepe is. Tóth Sándor László például egyetlen mondattal éppen az Ujuur Birodalom széthullását (840) is lehetséges kiváltó oknak tekintette.³⁷ Tény mindenestre, hogy a történeti források nem kínálnak fogódzót e kérdéshez. Ha tehát a honfoglalók vándorlását egy viszonylag rövid idő alatt, nagy területen végbement folyamatnak tekintjük, akkor elvileg lehetséges,

²⁸ BENKŐ 1998, 29.

²⁹ TÓTH 2012, 71–72.

³⁰ GYÖRFFY 1993, 40–41.

³¹ A *-k* kicsinyítő képző alkalmazásához ld. GOMBOCZ 1926. Az etimológiák általánosságban elfogadottak, magunk némi kétséget érzünk velük kapcsolatban.

³² DTS 379; CAFEROĞLU 1993, 98, 176. A vonatkozó adatok gyűjteménye TMEN II. 157–159; CLAUSON 1972, 101; DONUK 1988, 54–56; DOBROVITS 2002, 57–61.

³³ A magyar Vgec név és az ujuur üge méltóságnév egyeztetése a török szakirodalomban is felmerült, igaz, mindenféle indoklás nélkül. Ld. KAFESOĞLU 1977, 156; DONUK 1988, 55.

³⁴ MACKERRAS 1972, 123; DROMP 2005, 54; GÖMEÇ–SEZER 2010.

³⁵ A későbbiekben viszont ismert a mongol korból. Dzsingisz kán gyermekkori nevét egy Temüdzsin-üge nevezetű tatár rabról kapta (MTT 1962, 16) és ebből a szóból származhat Ögödej kán neve is (BESE 1983, 86).

³⁶ DROMP 2005, 155.

³⁷ TÓTH 1998, 27–28.

hogy a sztyepp hosszú ideig követőkre nem találó, nagy birodalmának a pusztulása valamilyen módon kapcsolatban kerüljön a magyarok őseinek vándorlásával.

Tudjuk, hogy a kirgizek hatalomátvétele komoly krízist okozott, s tényleges népvándorlás megindulásával járt együtt. Maguk az ujugurok három fő irányba menekültek: egyik csoportjuk Kínában kért menedéket, a másik kettő a birodalom egykori területének nyugatabbi részein állapodott meg: Kanszuban és a turfáni medencében.³⁸ Feltehetően azonban egy negyedik, kisebb csoport is, amely az Urál keleti előteréig futott. Maszúdí (?–956) arab történetíró szerint a Fekete és a Fehér Irtis folyók vidékén volt a kimek-jigurok országa.³⁹ Ezt erősíti meg egy szintén 10. századi perzsa földrajzi munka, a *Hudud al-alam* is (982), amely a kimekek államán belül említ egy talán ujugurokhoz köthető területet az Urál és az Irtis folyók között.⁴⁰ E terület már korábban sem volt ismeretlen az ujugurok előtt: a lázadó karlukokat és baszmiokat üldözve az ujugur kagánok már a 8. század közepén uralmuk alá hajtották az Irtis folyó vidékét.⁴¹ Az említett adatok azonban bő száz évvel a kérdéses korszak után keletkeztek, ami persze nem zárja ki, hogy már a 9. század közepére is érvényesek legyenek (már amennyiben tényleg az ujugurokra vonatkoznak): történeti vetületük azonban hiányzik.

A kimek törzsszövetség nyugatra vándorlása az Ujugur Birodalom széteséséhez köthető, így tehát velük éppen kerülhettek volna a kérdéses időpontban nyugatra kimek-jigurok is.⁴² Sőt az is lehetséges, hogy itt a kimekek egyik csatlakozott népéről van szó: a kimek törzsfelsorolásában ugyanis a jigur-jugur név nem szerepel. Másfelől azonban a nyugat-szibériai térséget uralma alá vonó kimek törzsszövetség törzsei között több olyan is felbukkan, amelyet korábban az ujugurok hódoltattak: például a tatárok, a bajandurok vagy az imik.⁴³

Elvileg tehát a kapcsolatfelvételnek a történelmi lehetősége meglehetősen. Maga Üge kagán azonban biztosan nem mozgott ezzel a nyugatra vándorolt csoporttal. Előéletéről nem sokat tu-

dunk, de amikor a 840-ben vereséget szenvedett ujugurok 13 törzse délre, Kína felé menekült, a csoportot őt választotta kagánjának 841 tavaszán. (A kínai forrásokban Wu-chia néven szerepel.) Üge táborát Ts'o-tzu-shan-ban ütötte fel. Itt érte a kínai követ, aki a korábbi kapcsolatokra hivatkozva védelmet ígért neki, s Üge e háttérre támaszkodva sikereket ért el: a kirgizektől visszaszerezte például T'ai-ho kínai hercegnőt, aki a Tang dinasztiaabeli Hszien-csung császár (806–821) legkisebb lánya volt. Bő 20 éve az ujugurok között élt, s jó néhány kagáni férjen volt már túl. Komoly szerepe volt a kínai–ujgur kapcsolatok intézésében, ezért nem csoda, hogy a kirgizek is szerették volna megszerezni maguknak. Ezért 841-ben követséget küldtek Kínába, mely egyúttal a hatalomátvételt is hivatott volt bejelenteni. Üge kagán azonban elfogta és meggyilkoltatta a követeket. A kínaiak ugyan támogatták a menekült ujugurokat, de országukba nem engedték be őket: ennek hatására Üge pozíciója megrendült, az általa vezetett törzsek egymás ellen fordultak. A kirgizek 842-ben újabb követséget küldtek Kínába, amely ezúttal sikeresen megérkezett, s engedélyt kért az ujugurok elleni bosszúra. Ezt nem kapták meg, ám a kínaiak a nekik is sok kellemetlenséget okozó menekülteket egymás ellen tüzelték. Egy ilyen összecsapás során Üge kagán is súlyosan megsebesült, s javaít, valamint az említett hercegnőt is hátrahagyva menekülni kényszerült, s a He'i-tze-czu ('a fekete kocsisok fiai') törzsnél talált menedéket. 843-ban azután Kína és a kirgizek megállapodtak egymással, többek között abban is, hogy együttműködnek Üge elpusztításában. A kínaiak – a hozzájuk menekült ujugurok egy másik töredékét vezető, s egy rivális uralkodói ághoz tartozó, manicheus vallású Ormizt tegin közreműködésével – még hosszan üldözték Ügét és a hozzá hú ujugurokat, míg végül a meggyengült hatalmú kagánt saját vezírje, I-jin csor gyilkolta meg az Altaj hegységben 846-ban. Helyére testvére, O-nie tegin állt, aki különböző mongol törzsekhez csatlakozott megmaradt embereivel. A kínaiak és a kirgizek azonban a nyo-

³⁸ Az ujugurok széttrajzására legutóbb magyarul, a vonatkozó szakirodalommal: VÉR 2014.

³⁹ VÁSÁRY 2008, 84. Megjegyzendő, hogy az eredeti szövegben egy talán *bajgurnak* olvasható szó áll, amelyet azonban már Minorsky *jigurra* emendált.

⁴⁰ VÁSÁRY 2008, 83–86. A kéziratban szereplő alakot szintén Minorsky emendálta, ez esetben *jugurra*.

⁴¹ BERTA 2004, 308; SENGÁ 1997.

⁴² SENGÁ 1997, 186.

⁴³ KUMEKOV 1972, 37–38, 41–42, 44–47, 114; vö. SENGÁ 1997.

mukban voltak, s újra meg újra vereséget mértek rájuk. O-nie végül is fiával, Tu-ssu teginnel és kilenc emberével nyugatra menekült.⁴⁴

Üge személyes története tehát nem vezet nyugatra, de mint láttuk, Anonymus története ezt nem is követeli meg. Ám az, hogy esetleg egy gyermeke a nyugatra költöző ujjur birodalom néptöredékei között legyen, az egyáltalán nem elképzelhetetlen. Ebben az esetben az is érthetővé válna, hogy Vgecről miért is nem tud semmilyen történetet a magyar hagyomány: ő egy másik világhoz tartozott, a „magyar” történelemben már nemigen játszott szerepet; ez utóbbiban „mindössze” egy

fejedelmi atya.⁴⁵ „Sorsa” hasonló, mint Jiszügej-baturé, a birodalomalapító Dzsingisz kán hús-vér atyjáé: bár a 13. században még adatolható kultusza a Mongol Birodalomban, hosszabb távon személye teljesen jelentőségét veszítette, s a következő évszázadokban gyakorlatilag eltűnt a mongol hagyományokból, ahol már csak az új origó, a mitikus származással felruházott Dzsingisz kán számított emlékezetre méltó viszonyítási pontnak.⁴⁶ Ha pedig egy ilyen új értelmezési keretben próbáljuk vizsgálni Vgec történetét, akkor ebben az újfajta belső-ázsiai viszonylatban felvetődhet majd számos régi probléma újraértelmezésének lehetősége is.⁴⁷

IRODALOM

FORRÁSOK

BERTA 2004: Berta Á.: *Szavaimat jól halljátok...*

A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása. Szeged 2004.

MAGYAR ANONYMUS 1926: *Magyar Anonymus.*

Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Budapest 1926.

MTT 1962: *A mongolok titkos története.* Ford.: Ligeti Lajos. Budapest 1962.

SRH: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Ed.: Szentpétery I. Budapest 1937–1938.

VESZPÉRMY 2004: Veszprémy L.: *Anonymus: A magyarok cselekedetei.* Ford.: Veszprémy L. Budapest 2004.

BAJÁK 1989: Baják L.: Álmos és fejedelemsége. *Ómagyar Kultúra* 2:1 (1989) 3–11.

BALOGH 1993: Balogh L.: A titokzatos eunedubelia titka. *Névtani Értesítő* 15 (1993) 29–31.

BENKŐ 1998: Benkő L.: Anonymus beszélő személyeivel. In: Benkő L.: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest 1998, 28–39.

BENKŐ 2009: Benkő L.: *Szavárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Budapest 2009.

BESE 1983: Bese L.: Személynév és etnikum a XIII. századi mongoloknál. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok (tanulmányok).* Szerk.: Tökei F. Budapest 1983, 81–88.

BOBA 1982–1983: Boba I.: A Twofold Conquest of Hungary or »Secundus Ingressus«. *Ungarn Jahrbuch* 12 (1982–1983) 23–41.

BIRGE 1965: Birge, J. K.: *The Bektashi order Dervishes.* London 1965.

CAFEROĞLU 1993: Caferoğlu, A.: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul 1993.

CLAUSON 1972: Clauson, G.: *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish.* Oxford 1972.

CZUCZOR–FOGARASI 1874: Czuczor G. – Fogarasi J.: *A magyar nyelv szótára* VI. Budapest 1874.

DEMÉNY 1996: Demény I. P.: Emese álma. *Erdélyi Múzeum* 58:1–2 (1996) 65–82.

DOBROVITS 2002: Dobrovits M.: Buyruq. Egy ótörök tisztségnév anatómiája. *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis* 112 (2002) 49–62.

⁴⁴ DROMP 2005, 91–157; TAŞAĞIL 2010, 95–98.

⁴⁵ Ecsedy Ildikó a török történetére vonatkozó forrásanyag alapján vont le azt a figyelemre méltó következtetést, hogy „a törzsek fölött álló birodalomnak, vagyis a vezértörzs politikai tekintélyének a gyengülése idején a törzsi egységet is megkísérelték lazítani-bomlasztani a felemelkedő nemzetségek. Ezek a rokonsági csoportok mindenekelőtt rokoni kapcsolataik révén jelentkeztek hatalmi igényekkel, mégpedig – az exogám, patrilineáris vezérműveltségekkel szemben – elsősorban a házassági kapcsolatok, vagyis az asszonyok révén, akik kapcsolatban maradhattak eredeti nemzetségükkel is.” (ECSÉDY 1978, 191)

⁴⁶ KÁPOLNÁS 2015.

⁴⁷ Ilyen lehetőség kínálkozik például a Mágóg-nemzetség szerepének újraértelmezésére az ujjurok előtörténetének fényében, ld. RÓNA-TAS 1996, 334–335.

- DONUK 1988: Donuk, A.: *Eski Türk Devletlerinde İdarî-askerî ünvan ve terimler*. İstanbul 1988.
- DROMP 2005: Dromp, M. R.: *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*. Leiden 2005.
- DTS 1969: *Древнетюркский словарь*. Ред.: Наделяев, В. М. – Насилов, Д. М. – Тенишев, Е. Р. – Щербак, А. М. Лениниград 1969.
- DÜMMERTH 1986: Dümmerth, D.: *Álmos az áldozat*. Budapest 1986.
- ECSEDY 1978: Ecsedy I.: *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Budapest 1978.
- FEHÉRTÓI 1993: Fehértói K.: Kísérlet Velek, Torda püspök és Anonymus új megközelítésére. *Magyar Nyelv* 89 (1993) 319–328.
- GOMBOCZ 1926: Gombocz Z.: Örs és Örkény. *Magyar Nyelv* 22 (1926) 8–10.
- GÖLPINARLI 1983: Gölpinarlı, A.: *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İstanbul 1983.
- GÖMEÇ-SEZER 2010: Gömeç, S. – Sezer, H.: The problems of Uighur (Uyghur) Kagan Family. *History Studies* 2:1 (2010) 1–8.
- GYÖRFFY 1948: Györffy Gy.: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest 1948.
- GYÖRFFY 1959: Györffy Gy.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest 1959.
- GYÖRFFY 1993: Györffy Gy.: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest 1993.
- HOPPÁL 1988: Hoppál M.: Magyar mitológia. In: *Mitológiai enciklopédia* I. Budapest 1988, 534–537.
- HORVÁTH 1931: Horváth J.: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest 1931.
- HORVÁTH 1963: Horváth J. (ifj.): A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67:4 (1963) 446–476.
- IPOLYI 1854: Ipolyi A.: *Magyar mythologia*. Pest 1854.
- IVANICS 1993: Ivanics M.: Timurlenk. In: *Török és tatár hódítók*. Budapest 1993, 68–73.
- JUHÁSZ 1991: Juhász L.: Dentümogyer. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Hajdú M. – Kiss J. Budapest 1991, 300–303.
- KAFESOĞLU 1977: Kafesoğlu, İ.: *Türk millî kültürü*. Ankara 1977.
- KÁPOLNÁS 2015: Kápolnás O.: The Identity of Chinggis Khan's Father According to Written Mongolian Accounts. *Mongolica* 14 (2015) 62–66.
- KERTÉSZ 2004: Kertész B.: A turul-monda Laskai Osvát egyik Szent István-napi prédikációjában. *Magyar Könyvszemle* 120 (2004) 374–384.
- KERTÉSZ 2005: Kertész B.: Laskai Osvát a magyarok pannóniai bejövételéről. Anonymus gesztájának utóéletéhez. *Magyar Könyvszemle* 121:4 (2005) 373–384.
- KRISTÓ 1980: Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980.
- KRISTÓ 2002: Kristó Gy.: *Magyar historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest 2002.
- KULCSÁR 1987: Kulcsár P.: A magyar ősmonda Anonymus előtt. *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92:5–6 (1987) 523–545.
- KUMEKOV 1972: Кумеков, Б. Е.: *Государство кимаков IX–XI. вв. по арабским источникам*. Алма-Ата 1972.
- MACKERRAS 1972: Mackerras, C.: *The Uighur Empire according to the T'ang dynastic histories*. Canberra 1972.
- NÉMETH 1930: Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930 [1991].
- ÖZTÜRK 2011: Öztürk, N.: Osmanlı kroniklerine göre Ertuğrul Gazi. In: *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş meselesi sempozyumu*. Bilecik 2011, 22–49.
- PAIS 1975: Pais D.: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest 1975.
- RÓHEIM 1917: Róheim G.: A kazár nagyfejedlem és a turulmonda. *Ethnographia* 28 (1917) 58–99.
- RÓNA-TAS 1996: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- RÓNA-TAS-BERTA 2011: Róna-Tas A. – Berta Á.: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Wiesbaden 2011.
- SENGA 1997: Senga T.: Megjegyzések a kimekek törzsszövetségének kialakulásához. *Antik Tanulmányok* 41:1–2 (1997) 175–193.
- SUDÁR 2016: Sudár B.: Az Árpádok, Attila és a dinasztikus hagyományok. *Századok* 150:2 (2016) 431–441.
- SZABADOS 2003: Szabados Gy.: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Szeged 2003.
- SZABADOS 2007: Szabados Gy.: Új szempont a turulmonda értelmezéséhez. *Hitel* 2007:12 (2007) 105–110.

- SZABADOS 2010: Szabados Gy.: Az első magyar nagyfejedelemtől. Egy negyed évezredes historiográfiai vita tanulságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Font M. – Fedeles T. – Kiss G. Pécs 2010, 203–227.
- SZABADOS 2010a: Szabados Gy.: Ünöbéli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Csörsz R. I. Budapest 2010, 23–34.
- SZABADOS 2012: Szabados Gy.: Attila-ős, a sólyomforma madár és a fehér elefánt. In: *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Szerk.: Czövek J. – Dyekiss V. – Szilágyi Zs. Budapest 2012, 416–425.
- SZENTMÁRTONI Szabó 2002: Szentmártoni Szabó G.: „Álmomban azt látám”: Pünkösdi hava és a szerelmi álmok. In: *Ámor, álmok és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Szerk.: Szentmártoni Szabó G. Budapest 2002, 389–406.
- SZŐCS 2010: Szőcs T.: A turulmonda szövegkapcsolatai a középkori írásos hagyományunkban. *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szeged 2010, 249–259.
- TAŞAĞIL 2010: Taşağıl, A.: *Töles Boyları*. İstanbul 2010, 58–145. <http://ahmettasagil.files.wordpress.com/2010/10/toles.pdf>
- TMEN 1963–1975: Doerfer, G.: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* 1–4. Wiesbaden 1963–1975.
- TÓTH 1998: Tóth S. L.: *Levédiától a Kárpát-medencéig*. Szeged 1998.
- TÓTH 2012: Tóth V.: Etimológiai, hangtörténeti megjegyzések Anonymus egy személynevéhez. *Magyar Nyelvjárások* 50 (2012) 51–76.
- VÁMBÉRY 2010: Vámbéry Á.: *Bokhara története*. Dunaszerdahely 2010.
- VÁSÁRY 2008: Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Budapest 2008.
- VÉR 2014: Vér M. G.: A pusztából a kancelláriába, avagy hogyan lettek az ujjurok steppei nomádokból a Mongol Birodalom tanítói és szürke eminenciásai. In: *A megértés mint hivatás: köszöntő kötet Erdélyi Ágnes 70. születésnapjára*. Szerk.: Bárány T. – Gáspár Zs. – Margócsy I. – Reich O. – Vér Á. Budapest 2014, 327–344.
- VESZPÉRMY 2013: Veszprémy L.: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. *Acta Universitatis Szegediensis – Acta historica* 135 (2013) 25–43.

A FORGOTTEN FOREFATHER NAMED VGEÇ

Research on the first Hungarian Grand Prince Álmos has gained impetus in the last decades, however, the first Hungarian Grand Princes' father, Vgeç, has hardly been mentioned. We can say that Vgeç was generally ignored by research focusing on the Turul myth ever since Dezső Pais, in his book of 1926, put forward the idea that the name is to be derived from the Hungarian word *igy/egy* ('holy'). The 'mythical holy forebear' thus created rendered it practically impossible for Hungarian research to investigate Ugeç's identity as a potential historical figure. Although György Györffy attempted in 1948 to involve in the scope of the Vgeç-related investigations *üge/öge*, a common noun indicating dignity, which may have been taken over from the Old Turkish language before the Conquest Period, but the idea was not subsequently expounded and research did not deign it attention; Lorand Benko held it recently a completely implausible explanation. In contrast, the legends related to Álmos' conception (Cyrus, Ottoman) regularly talk about actual fathers (Astyages, Ertuğrul). We can pose the question whether in the absence of genuine grounds for refusal, so far unnamed, cannot we possibly assume, in a similar way, an authentic historical character in the background? This paper puts forward arguments to support a positive answer, and presents another historical personality of a similar name who lived in the same era.